

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه آزاد اسلامی

واحد همدان

دانشکده علوم انسانی، گروه کتابداری و اطلاع رسانی

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد در رشته کتابداری

گرایش: اطلاع رسانی

عنوان:

بررسی نیازهای اطلاعاتی دانشجویان دوره های تحصیلات تکمیلی دانشگاه بوعلی سینای

همدان با تأکید بر پایگاه های اطلاعاتی در دسترس در این دانشگاه

استاد راهنما:

دکتر فریده عصاره

استاد مشاور:

دکتر عبدالحسین فرج پهلوی

نگارش:

معصومه لطیفی

پائیز 1388

دانشگاه آزاد اسلامی واحد همدان

دانشکده علوم انسانی، گروه کتابداری و اطلاع رسانی

پایان نامه برای دریافت درجه ی کارشناسی ارشد «M.A»

با تأییدات خداوند متعال پایان نامه خانم معصومه لطیفی تحت عنوان: «بررسی نیازهای اطلاعاتی دانشجویان دوره های تحصیلات تکمیلی دانشگاه بوعلی سینای همدان با تأکید بر پایگاههای اطلاعاتی در دسترس در این دانشگاه»، در تاریخ ۱۳۸۸/۱۱/۱۲ با نمره ۱۹/۷۵ و با امتیاز عالی مورد تأیید قرار گرفت.

هیأت داوران:

- ۱- استاد راهنما: دکتر فریده عصاره
امضا..... تاریخ.....
- ۲- استاد مشاور: دکتر عبدالحسین فرج پهلوی
امضا..... تاریخ.....
- ۳- استاد داور: دکتر سید علی اکبر فامیل روحانی
امضا..... تاریخ.....
- ۴- استاد داور: دکتر علیرضا اسفندیاری مقدم
امضا..... تاریخ.....
- ۵- مدیر گروه آموزشی: دکتر سید علی اکبر فامیل روحانی
امضا..... تاریخ.....
- ۶- معاون پژوهشی واحد: دکتر اصغر تیموریان مطلق
امضا..... تاریخ.....

تقدیم

به پدرم:

که دستانش وسعت و سخاوت دریاست و قاتش عظمت کوه
او که تمامی امروز من نتیجه جزئی از زحمات دیروز اوست

و به مادرم:

که دامنش پایی آب است و نجاشش روشنی آینه
اسوه صبر، سکینایی و فداکاری، که هر چه دارم از اوست

و به خواهران و برادرانم:

که تشبیل صداقت و یکرنگی اند و خویشتان قابل تقدیر

و به آنان که :

دیدارشان روشنی چشم
کلامشان حدیث زندگی
و مصاحبتشان امید همیشه است مرا.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

من له يشكر المظلوق له يشكر الخالق

ستایش پروردگاری را که بار دیگر مرا از الطاف بیکران خویش بهره‌مند ساخت و یاریم نمود تا در عرصه علم و دانش گامی هر چند بسیار کوچک به جلو بردارم. بعد از حمد و سپاس به درگاه یگانه عالم، شایسته است از تمامی عزیزان و سرورانی که در پیمودن این مسیر مرا یاری دادند، تشکر و قدردانی نمایم و خاطر نشان کنم که بی تردید کاستی‌های این پژوهش تنها به استعداد محدود نگارنده مربوط می‌شود.

بالاترین و ستوده‌ترین سپاسگزاری را از پدر و مادر عزیزم دارم که پیوسته با محبت و آرامش پذیرای خستگی‌هایم بودند و دلسوزانه مرا در ادامه مسیر حمایت کردند؛ همچنین از خواهران و برادران گرامیم که در تمام مراحل یاریگرم بودند، صمیمانه سپاسگزاری می‌نمایم.

از استاد راهنمای بزرگووارم، سرکار خانم دکتر فریده عصاره، که در مراحل مختلف این تحقیق با سعه صدر کنجکاوی‌ها و مزاحمت‌های وقت و بی‌وقت مرا تحمل نموده و با حمایت‌های بی‌دریغ و راهنمایی‌های بی‌شائبه خود مرا در انجام این تحقیق یاری و مساعدت نمودند، بی‌نهایت سپاسگزارم. وجود این عزیز را ارج می‌نهم و امیدوارم همواره ستوده‌ترین توفیقات الهی شامل حال ایشان باشد.

از استاد مشاور گرامی‌ام، جناب آقای دکتر عبدالحسین فرج پهلوی، که همواره با ارائه راه‌حلهای ارزنده پاسخگوی مشکلات اینجانب بودند، صمیمانه سپاسگزارم.

از استاد گرانتدر جناب آقای دکتر حشمت اله سعدی به خاطر راهنمایی‌های ارزنده‌شان، بی‌نهایت سپاسگزارم. از اساتید محترم گروه کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاه آزاد اسلامی واحد همدان، آقایان دکتر سید علی اکبر فامیل روحانی، دکتر سعید غفاری، دکتر علیرضا اسفندیاری مقدم، دکتر محسن حمیدی و سرکار خانم عاطفه زراعی که در محضرشان کسب علم نمودم، سپاسگزارم.

از اساتید محترمی که زحمت مطالعه و داوری این پایان‌نامه را بر عهده داشتند، بسیار سپاسگزارم.

از معاون محترم پژوهشی دانشگاه آزاد اسلامی واحد همدان جناب آقای دکتر اصغر تیموریان مطلق سپاسگزارم. از سرکار خانم مریمی، کارشناس محترم گروه کتابداری و اطلاع‌رسانی و سرکار خانم طاهری مسوول محترم دفتر تحصیلات تکمیلی در دانشگاه آزاد اسلامی واحد همدان، به خاطر راهنمایی‌های ارزنده‌شان، در طول دوران تحصیل، سپاسگزارم.

و

در پایان از تمامی دوستان و عزیزانی که در طول انجام این پژوهش از همفکری و همکاری‌شان استفاده نمودم و همه آنان که سخاوتمندانه سرمایه علم و معرفتشان را در اختیارم نهادند و ذکر نام یکایک آنها میسر نیست، نهایت تشکر و قدردانی را دارم.

معصومه لطیفی

آذرماه 1388

چکیده

این پژوهش بمنظور بررسی نیازهای اطلاعاتی دانشجویان دوره‌های تحصیلات تکمیلی دانشگاه بوعلی سینای همدان با تأکید بر پایگاههای اطلاعاتی الکترونیکی در دسترس (شامل کتابخانه دیجیتالی رزنت و پایگاههای دانشیار) در این دانشگاه و با استفاده از روش توصیفی - پیمایشی انجام شد. ابزار گردآوری اطلاعات پرسشنامه‌ای بود که پایایی آن با استفاده از آلفای کرونباخ بیش از 0/85 محاسبه شد. نتایج نشان داد مهمترین هدف دانشجویان از جستجوی اطلاعات پیدا کردن پیش زمینه برای انجام کارهای پژوهشی و پروژه‌های درسی است. مهمترین روشهای جستجوی اطلاعات، جستجو در پایگاههای اطلاعاتی الکترونیک و اینترنت و در مرتبه دوم مطالعه منابع اطلاعاتی چاپی است و اطلاعات متن کامل بیشتر مورد استفاده هستند. در بین منابع رسمی اطلاعات پایان‌نامه‌ها، نشریات ادواری چاپی و کتابهای چاپی و در بین منابع غیر رسمی اطلاعات، شرکت در گردهمایی‌های علمی و فنی داخل کشور در رتبه‌های اول قرار دارند. موتورهای جستجوی Google و Yahoo پرستفاده‌ترین موتورهای جستجو و پست الکترونیکی بیش از سایر کانالهای ارتباطی استفاده می‌شود. از بین پایگاههای الکترونیکی موجود در دانشگاه بوعلی همدان، میزان اهمیت Science Direct/ Elsevier برای دانشجویان بیشتر است (89/2%) و پس از آن به ترتیب پایگاههای IOP, ASCE, Ebsco, ASME, Emerald, Oxford Journals, ACS, Proquest, Scopus, ISI, Springer و AMS رتبه‌های دوم تا سیزدهم را بخود اختصاص داده‌اند. نتایج آزمون کروسکال - والیس بین درجه اهمیت پایگاههای اطلاعاتی AMS و Springer در میان دانشجویان در دانشکده‌های مختلف، تفاوت معناداری را نشان نداد، اما در مورد سایر پایگاههای اطلاعاتی مورد مطالعه در دسترس این اختلاف معنادار بود. آشنایی با نحوه جستجو در پایگاههای اطلاعاتی، میزان تسلط بر موضوع جستجو و آشنایی با زبان انگلیسی از عوامل موثر در استفاده بهینه از پایگاههای اطلاعاتی است. در بین انواع آموزشهای مورد نیاز دانشجویان، آموزش زبان انگلیسی (90/1%) در رتبه اول است. عوامل اصلی عدم دسترسی آسان به اطلاعات مورد نیاز از دیدگاه دانشجویان تحصیلات تکمیلی دانشگاه بوعلی سینای همدان عبارتند از: عدم آشنایی کافی با زبان انگلیسی و قطع اشتراک دانشگاه در مورد برخی پایگاههای اطلاعاتی الکترونیکی. نتایج همچنین، لزوم برگزاری کارگاههای آموزشی به منظور ارتقاء مهارتهای جستجو و بازیابی اطلاعات در بین دانشجویان و نیز برگزاری دوره‌های آموزش زبان انگلیسی را نشان داد. تهیه امکانات ارتباطی مناسب، معرفی پایگاههای اطلاعاتی مناسب و کاربردی به دانشجویان توسط اساتید، تمدید اشتراک بموقع پایگاههای اطلاعاتی الکترونیکی، در راستای جلوگیری از قطع مقطعی این پایگاهها توسط صاحبان آنها از پیشنهادهای ارائه شده در این پژوهش است.

کلید واژه‌ها: نیازهای اطلاعاتی / دانشجویان تحصیلات تکمیلی / پایگاههای اطلاعاتی الکترونیک /

کتابخانه دیجیتالی رزنت / پایگاههای اطلاعاتی دانشیار / دانشگاه بوعلی سینا / همدان

فهرست مطالب

شماره صفحه

عنوان

چکیده

فصل اول: کلیات تحقیق

2-1-1	مقدمه	2
2-1-2	بیان مسأله	3
3-1	هدف پژوهش	7
1-3-1	اهداف کلی	7
2-3-1	اهداف فرعی	7
4-1	فایده و اهمیت پژوهش	8
5-1	پرسش های اساسی	8
6-1	فرضیه پژوهش	9
7-1	متغیرهای پژوهش	9
8-1	تعاریف عملیاتی	10

فصل دوم: مروری بر ادبیات تحقیق و پیشینه پژوهش

1-2	مباحث نظری	13
1-1-2	نیاز چیست؟	13
2-1-2	طبقه بندی نیازها	16
1-2-1-2	طبقه بندی «برادشاو» از نیازها	16
2-2-1-2	طبقه بندی نیازها از لحاظ توانایی تشخیص	17
3-2-1-2	طبقه بندی نیازها از لحاظ ضرورت و اهمیت	17
3-1-2	تفاوت نیاز با خواست	17
4-1-2	نیاز اطلاعاتی	17
5-1-2	ویژگیهای نیاز اطلاعاتی	21

ادامه فهرست مطالب

شماره صفحه	عنوان
24.....	2-1-6. انواع نیاز اطلاعاتی
26.....	2-1-7. عوامل مؤثر بر نیاز اطلاعاتی
27.....	2-1-8. موانع تأمین نیاز اطلاعاتی
27.....	2-1-9. تعاریف پایگاه اطلاعاتی
29.....	2-1-10. انواع پایگاه های اطلاعاتی
29.....	2-1-11. ویژگیهای پایگاه های اطلاعاتی
31.....	2-1-12. علل پیدایش و رشد پایگاه های اطلاعاتی
32.....	2-1-13. مزایای استفاده از پایگاه اطلاعاتی
32.....	2-1-14. معیارهای انتخاب پایگاه اطلاعاتی
33.....	2-1-15. دسترسی به پایگاه های اطلاعاتی جهانی
34.....	2-1-16. امکانات و خدمات شبکه‌های رایانه‌ای جهانی
35.....	2-1-17. اینترنت
37.....	2-1-18. پایگاه های اطلاعاتی در دسترس در دانشگاه بوعلی سینا
37.....	2-1-18-1. مقدمه
39.....	2-1-18-2. روش خرید و اشتراک منابع الکترونیکی از «رزسیستم» و «نسیم ایمان»
40.....	2-1-18-1-1. خرید آزاد
40.....	2-1-18-2-2. خرید کنسرسیومی
41.....	2-1-18-3. شیوه‌های دسترسی به پایگاه‌های اطلاعاتی در دسترس در دانشگاه بوعلی سینا ...
41.....	2-1-18-3-1. از طریق کتابخانه دیجیتال دانشگاه بوعلی سینا به آدرس اینترنتی WWW.IINGROUPS.COM/IDL
42.....	2-1-18-3-2. از طریق سایت دانشیار به آدرس اینترنتی WWW.DANESHYAR.NET
44.....	2-1-18-4. پایگاه‌های اطلاعاتی در دسترس از طریق کتابخانه دیجیتال (IDL) دانشگاه بوعلی سینا
44.....	2-1-18-4-1. AMS (MATHSCINET)

ادامه فهرست مطالب

شماره صفحه	عنوان
45.....	PROQUEST.2-4-18-1-2
46.....	SCOPUS .3-4-18-1-2
47.....	ELSEVIER (SCIENCE DIRECT) .4-4-18-1-2
49.....	EMERALD .5-4-18-1-2
50.....	IOP (Institute of Physics) .6-4-18-1-2
51.....	Oxford Journals .7-4-18-1-2
51.....	SPRINGER .8-4-18-1-2
52.....	ISI .9-4-18-1-2
	5-18-1-2. پایگاه‌های اطلاعاتی در دسترس از طریق سایت دانشیار به آدرس اینترنتی
53.....	WWW.DANESHYAR.NET
53.....	ACS .1-5-18-1-2
54.....	ASCE .2-5-18-1-2
54.....	ASME .3-5-18-1-2
55.....	EBSCO .4-5-18-1-2
57.....	2-2. مروری بر پیشینه پژوهش
57.....	1-2-2. مقدمه
59.....	2-2-2. پیشینه پژوهش در ایران
68.....	3-2-2. پیشینه پژوهش در خارج از ایران
78.....	4-2-2. نتیجه گیری از پیشینه‌ها و مقایسه با پژوهش حاضر
فصل سوم: روش شناسی پژوهش	
81.....	1-3. مقدمه
81.....	2-3. روش پژوهش
81.....	3-3. جامعه آماری پژوهش

ادامه فهرست مطالب

عنوان	شماره صفحه
4-3. نمونه گیری پژوهش	82
5-3. ابزار گردآوری اطلاعات	82
6-3. روش تجزیه و تحلیل اطلاعات	83
3-6-1. تحلیل توصیفی ویژگی های افراد مورد پژوهش	84
3-6-2. تحلیل توصیفی سؤالات اساسی پژوهش	84
3-7-7. محدودیت های پژوهش	84
3-8-8. اعتبار (روایی) پژوهش	85
3-9-9. پایایی پژوهش	86

فصل چهارم: تجزیه و تحلیل یافته های پژوهش

4-1-1. مقدمه	88
4-2-2. تجزیه و تحلیل داده ها	90
4-2-1-1. تجزیه و تحلیل مشخصات فردی	90
4-2-2-2. تجزیه و تحلیل پرسشهای اصلی	103

فصل پنجم: نتیجه گیری و پیشنهادات

5-1-1. مقدمه	142
5-2-2. بحث و تفسیر و نتیجه گیری	142
5-3-3. پیشنهادهای برخاسته از پژوهش برای حل مشکلات	151
5-4-4. پیشنهادهایی برای پژوهش های آینده	152

ادامه فهرست مطالب

شماره صفحه

عنوان

منابع و مأخذ

155..... فهرست منابع فارسی

162..... فهرست منابع انگلیسی

پیوست‌ها

چکیده انگلیسی

فهرست جداول

شماره صفحه

عنوان

- جدول 4-1. توزیع فراوانی و درصد افراد جامعه پژوهش در دانشکده های مختلف به تفکیک جنسیت و مقطع تحصیلی 88
- جدول 4-2. توزیع فراوانی و درصد پرسشنامه های برگشتی در دانشکده های مختلف 89
- جدول 4-3. توزیع فراوانی و درصد افراد جامعه پژوهش به تفکیک جنسیت 90
- جدول 4-4. توزیع فراوانی و درصد افراد جامعه پژوهش به تفکیک جنسیت و مقطع تحصیلی در دانشکده های مختلف 91
- جدول 4-5. توزیع فراوانی و درصد سن افراد جامعه پژوهش 92
- جدول 4-6. توزیع فراوانی و درصد دانشجویان در رشته های تحصیلی مختلف به تفکیک دانشکده ها 93
- جدول 4-7. فراوانی و درصد تعداد دانشجویان در ترم های مختلف تحصیلی 94
- جدول 4-8. نظرات دانشجویان در مورد میزان توانایی آنها در استفاده از کامپیوتر 95
- جدول 4-9. نظرات دانشجویان مقاطع مختلف در مورد میزان توانایی آنها در استفاده از کامپیوتر به تفکیک دانشکده ها 96
- جدول 4-10. نظرات دانشجویان در مورد میزان توانایی آنها در استفاده از اینترنت 97
- جدول 4-11. نظرات دانشجویان مقاطع مختلف در مورد میزان توانایی آنها در استفاده از اینترنت به تفکیک دانشکده ها 98
- جدول 4-12. نظرات دانشجویان در مورد میزان آشنایی آنها با زبان انگلیسی 99
- جدول 4-13. نظرات دانشجویان مقاطع مختلف در مورد میزان آشنایی آنها با زبان انگلیسی به تفکیک دانشکده ها 100
- جدول 4-14. نظرات دانشجویان در مورد تأثیر آشنایی بیشتر با زبان انگلیسی در بازیابی منابع مرتبط با نیازهای اطلاعاتی آنان 101
- جدول 4-15. نظرات دانشجویان مقاطع مختلف درباره تأثیر آشنایی بیشتر با زبان انگلیسی در بازیابی منابع مرتبط با نیازهای اطلاعاتی آنان به تفکیک دانشکده ها 102
- جدول 4-16. انگیزه و هدف از جستجوی اطلاعات در منابع الکترونیکی 104

ادامه فهرست جداول

عنوان	شماره صفحه
جدول 4-17. آزمون من - ویتنی به منظور تعیین رابطه بین مقطع تحصیلی و انگیزه و هدف از جستجوی اطلاعات.....	105
جدول 4-18. انواع اطلاعات مورد استفاده.....	108
جدول 4-19. روش‌های کسب اطلاعات.....	109
جدول 4-20. شکل مطلوب اطلاعات.....	110
جدول 4-21. منابع رسمی اطلاعاتی مورد استفاده توسط دانشجویان.....	111
جدول 4-22. منابع غیر رسمی کسب اطلاعات توسط دانشجویان.....	112
جدول 4-23. میزان استفاده از انواع موتورهای جستجو توسط دانشجویان.....	114
جدول 4-24. کانالهای ارتباطی اینترنت و وب.....	115
جدول 4-25. روشهای جستجو در اینترنت.....	116
جدول 4-26. پایگاه‌های اطلاعاتی در دسترس در دانشگاه بوعلی سینا از طریق سایت دانشیار: استفاده یا عدم استفاده و درجه اهمیت آنها.....	117
جدول 4-27. پایگاه‌های اطلاعاتی در دسترس در دانشگاه بوعلی سینا از طریق رزنت: استفاده یا عدم استفاده و درجه اهمیت آنها.....	118
جدول 4-28. توزیع فراوانی و درصد استفاده از پایگاه‌ها و درجه اهمیت آنها، به تفکیک دانشکده‌ها.....	121
جدول 4-29. آزمون کروسکال - والیس به منظور تعیین رابطه بین درجه اهمیت هر یک از پایگاه‌های اطلاعاتی با نظرات دانشجویان در دانشکده‌های مختلف.....	125
جدول 4-30. نقش اینترنت در تأمین نیازهای اطلاعاتی.....	128
جدول 4-31. نقش پایگاه‌های اطلاعاتی در دسترس در دانشگاه بوعلی سینا در تأمین نیازهای اطلاعاتی.....	129
جدول 4-32. تأمین نیازهای اطلاعاتی از طریق پایگاه‌های اطلاعاتی.....	130
جدول 4-33. دسترسی به اطلاعات مورد نیاز از طریق پایگاه‌های اطلاعاتی در دسترس در دانشگاه بوعلی سینا.....	130

ادامه فهرست جداول

عنوان	شماره صفحه
جدول 4-34. میزان رضایت از پایگاه‌های اطلاعاتی در دسترس در دانشگاه بوعلی سینا.....	131
جدول 4-35. آزمون من- ویتنی به منظور تعیین رابطه بین مقطع تحصیلی با میزان رضایت از پایگاه‌های اطلاعاتی	131
جدول 4-36. آزمون کروسکال- والیس به منظور تعیین رابطه بین میزان رضایتمندی از پایگاه‌های اطلاعاتی و نظرات دانشجویان در دانشکده های مختلف.....	132
جدول 4-37. عوامل موثر در استفاده بهینه از پایگاه‌های اطلاعاتی	134
جدول 4-38. میزان نیاز به آموزش برای استفاده از پایگاه‌های اطلاعاتی	137
جدول 4-39. موانع و مشکلات موجود در راه دستیابی به اطلاعات	138

فصل اول: کلیات تحقیق

1-1. مقدمه

در دنیای کنونی اطلاعات نقش کلیدی ایفا می کند و بخش جدایی ناپذیر همه فعالیت های بشری به شمار می رود. اطلاعات پدیده ای بسیار پیچیده و گسترده است که تصمیم گیری ما را تحت تأثیر قرار می دهد (حری، 1372، 21).

اطلاعات به معنای مجموعه ای از خبر، داده، امور واقعی و پیام هایی است که با ارزش، واقعی و دارای معنا هستند و به طور رسمی و غیر رسمی تبادل می شوند. اطلاعات، کالا و فرآیندی است که با ورود به هر نظامی باعث تغییر آن می شود و در هنگام انتخاب به آن نیاز داریم (عینی، 1384، 74-75). افزایش سریع حجم اطلاعات و تخصصی تر شدن علوم، دسترسی کاربران به اطلاعات مناسب را دشوار ساخته است (بشیری، 1386، 51).

دسترسی به اطلاعات یک ضرورت است. اخیراً موانع و تنگناهایی برای فراهم آوری امکان دسترسی به اطلاعات دقیق، مرتبط و معتبر به وجود آمده است که این موانع و مشکلات از چهار عامل اصلی ناشی می شود که عبارتند از:

- فراوانی و حجم بسیار بالای اطلاعات؛
- پراکندگی اطلاعات¹؛
- نشت اطلاعات²؛
- آلودگی اطلاعات³ (راماسش و ونکاتش⁴، 1387، 229).

هدف هر سازمان و مرکز اطلاع رسانی رفع نیازهای استفاده کنندگان از اطلاعات است و در صورتی که این مراکز شناخت کامل از مراجعان، روشها و منابع مورد نیاز آنها داشته باشند، می توانند با تصمیم گیری های درست از صرف بودجه های غیر ضروری و خریدهای نادرست منابع کاسته و با مطالعه روشها و عادات استفاده کنندگان از مشکلات آنها در راه دسترسی به اطلاعات آگاه شده و در نوع خدمت و نحوه ارائه آنها

¹. Information variation

². Information leakage

³. Information Pollution

⁴. Ramasesh and Venkatesh

تغییرات لازم را اعمال نمایند. جهت حل چنین مشکلاتی از دهه 1920 مطالعات بسیاری بر روی نیازهای و رفتارهای گروه‌های استفاده‌کننده آغاز شده و همچنان ادامه دارد (رمضانی، 1380، 4-5).

رشد و گسترش فناوری‌های نوین، صنعت اطلاع‌رسانی را دچار تغییر و تحولات عظیمی کرده است. استفاده گسترده از شبکه جهانی وب و پایگاه‌های اطلاعاتی در سراسر جهان دستیابی به دانش بشر را آسانتر و سریعتر نموده است.

از آنجا که رسالت هر نظام اطلاع‌رسانی، تسریع در امر اطلاع‌رسانی به متقاضیان اطلاعات می‌باشد، لذا شناخت نیازها، علایق و ترجیحات مصرف‌کنندگان اطلاعات ضروری است.

یکی از مهمترین گروه‌های استفاده‌کننده از اطلاعات، دانشجویان دوره‌های تحصیلات تکمیلی می‌باشند. اهمیت دسترسی این گروه به اطلاعات با توجه به نقشی که در توسعه علمی کشور دارند، موجب انجام مطالعات گسترده‌ای در زمینه نیازهای اطلاعاتی این گروه در کشورهای مختلف و همچنین در ایران شده است. شناخت و درک نیازهای اطلاعاتی دانشجویان می‌تواند اساسی برای طراحی و توسعه نظام‌ها و خدمات اطلاع‌رسانی به منظور رفع نیازهای اطلاعاتی آنان به شمار رود.

اولین قدم در تأمین نیازهای اطلاعاتی کاربران، شناخت دقیق نیازها و تبیین همه‌جانبه نوع نیاز است. اطلاعات باید با نیازهای استفاده‌کنندگان سازگاری داشته باشد تا بتواند جوابگوی سؤالات آنان باشد (سامانیان، 1378، 89).

2-1. بیان مسأله

اطلاعات در توسعه و پیشرفت دانش بشری نقش مهمی ایفا می‌کند. در عصر کنونی که آن را عصر اطلاعات می‌نامند با تولید و توزیع فزاینده اطلاعات مواجه هستیم. این اطلاعات در قالب‌های گوناگون (کتاب، مجلات چاپی و الکترونیکی، مواد دیداری - شنیداری، پایگاه‌های اطلاعاتی و ...) منتشر می‌شوند. استفاده از این اطلاعات برای رفع نیازهای اطلاعاتی امری اجتناب‌ناپذیر است.

اطلاعات پدیده بسیار پیچیده و گسترده‌ای است که تاکنون تعریف جامع و کاملی از آن ارائه نشده است، ولی می‌توان گفت که اطلاعات عاملی است که تصمیم‌گیری ما را تحت تاثیر قرار می‌دهد (حرری، 1372، 20-21).

عینی (1384)، در مقاله‌ای با عنوان **اطلاعات چیست؟** به بیان مفهوم اطلاعات در مراجع تخصصی و از دیدگاه برخی صاحب‌نظران کتابداری می‌پردازد و در نهایت این طور نتیجه‌گیری می‌کند که اطلاعات:

- به همه عرصه‌های فعالیت‌های انسانی وابسته است و دارای اهمیت زیادی است؛
- یک پدیده اصلی مثل انرژی است و شکل‌های متنوعی دارد؛

- به هنگام انتخاب به آن نیاز داریم؛
- باعث کاهش شک و تردید در وضعیت علمی است؛
- در دنیای بیرون قابل رؤیت است و واقعی و حقیقی است؛
- مثل کالا است و دارای ارزش است؛
- با ورود به هر نظامی آن را تغییر می دهد (عینی، 1384، 34).

اطلاعات در حال حاضر ابزار اقتدار و یکی از عناصر بنیادی توسعه است. بشر امروزی در تمام عرصه های اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، کشاورزی و علمی متکی به اطلاعات است. رشد و افزایش تولید اطلاعات چاپی و الکترونیکی سبب شده است که نیازهای اطلاعاتی استفاده کنندگان متحول شده و پژوهشگران با سیل عظیمی از اطلاعات مواجه شوند (بیگدلی و یوسف آفلی، 1384، 92).

اهمیت و جایگاه اطلاعات در جامعه امروزی و نقش آن در فعالیت های اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی به اندازه ای است که برخی از صاحب نظران، اطلاعات را در ردیف عوامل تولید (کار، زمین، سرمایه) می دانند. اطلاعات مهمترین ابزار برای انجام هر نوع فعالیتی محسوب می شود و در واقع برای انجام هر کاری ابتدا باید اطلاعات مورد نیاز و مرتبط با آن به درستی شناسایی و گردآوری شود و بعد مراحل اجرای کار آغاز گردد (شیری، 1386، 51).

در عصر حاضر دانشگاهها به عنوان مهمترین مراکز علمی و پژوهشی مطرح هستند. اساتید و دانشجویان، بویژه دانشجویان تحصیلات تکمیلی با انجام کارهای پژوهشی به تولید علم مبادرت می ورزند و برای انجام بهتر کارهای تحقیقاتی خود ناگزیرند، از اطلاعاتی که توسط دیگران تولید شده است بهره برداری نمایند.

یکی از مهمترین گروه های استفاده کننده از انتشارات علمی در سطح دانشگاهها، دانشجویان دوره های تحصیلات تکمیلی هستند که بیشتر جهت نوشتن پایان نامه های تحصیلی خود از انتشارات علمی استفاده می نمایند (مقصودی دریه، 1378، 8). همین امر در بیان جمشیدی (1380) به شکل دیگری مطرح شده است: «دانشجویان، خصوصاً دانشجویان دوره های تحصیلات تکمیلی، از مهمترین اقشار محقق جامعه محسوب می شوند. با توجه به علاقه یا نیاز این قبیل از دانشجویان به کسب اطلاعات به منظور حل یک مساله علمی و یا پیشبرد یک برنامه پژوهشی، بررسی کیفیت اطلاعات مورد نیاز این قبیل از دانشجویان و شیوه های دسترسی و بهره گیری آنها از انواع جریانات اطلاعاتی موجود، خصوصاً اطلاعات تولید شده در خارج از کشور، از اهمیت ویژه ای برخوردار است» (جمشیدی، 1380، 2).

شواهد نشان می دهد که تعداد دانشجویان تحصیلات تکمیلی در حال افزایش است. رشد سریع تعداد دانشجویانی که مشغول گذراندن پایان نامه و اجرای پروژه های تحقیقاتی هستند، نشان می دهد که اقبال به

امور پژوهشی افزایش یافته و دستیابی به اطلاعات به عنوان محور پژوهش، اجتناب ناپذیر است. در واقع هدف دوره‌های تحصیلات تکمیلی پرورش نیروی انسانی متخصصی است که در خدمت توسعه علمی کشور باشند و این مهم محقق نمی‌شود مگر اینکه نیازهای اطلاعاتی این قشر از دانشجویان شناسایی و برای رفع آنها راهکارهای مناسبی اندیشیده شود.

در عصر حاضر یعنی عصر اطلاعات یکی از مسائل مهم، توزیع اطلاعات براساس نیاز واقعی استفاده کنندگان است. نیاز اطلاعاتی باعث می‌شود تا فرد رفتار اطلاع‌یابی از خود بروز دهد و با بهره‌گیری از انواع منابع اطلاعاتی موجود و جستجو در آنها به اطلاعات مورد نیاز خود دست یابد.

اطلاعات به طور طبیعی برای برآوردن یک نیاز اطلاعاتی است (عینی، 1384، 75). هدف از تهیه و توزیع اطلاعات مرتفع ساختن نیازهای اطلاعاتی است، از طرفی میان استفاده کنندگان از اطلاعات و اطلاعات مورد نیازشان رابطه پویایی وجود دارد، بنابراین کسب اطلاعات از استفاده کنندگان می‌تواند در شناخت نیاز اطلاعاتی آنان مؤثر باشد (رمضانی، 2، 1380).

«مفهوم "نیاز اطلاعاتی" به نیازهایی اشاره دارد که افراد پس از مواجهه با مسائل و مشکلات پیرامون خود، از حل یا تفسیر آنها عاجز می‌مانند و میل به برخورداری از دانش و آگاهی بیشتری پیدا می‌کنند. به تعبیر دیگر، نیازهای اطلاعاتی به اطلاعاتی مربوط می‌شود که افراد برای کارآیی و انجام وظایف شغلی، کسب رضایت در حل مسائل و مشکلات و یا دنبال کردن علائق خاص خود، "باید" از آن برخوردار باشند. افراد فی‌نفسه نیاز اطلاعاتی ندارند، بلکه در هنگام بروز مشکل، برخورد با مسائل و زیر فشار قرار گرفتن (به هر دلیل) نیاز به دریافت و کاربرد اطلاعات در آنها ایجاد می‌شود. "نیاز اطلاعاتی" را باید مهمتر از "تقاضای اطلاعات" شمرد، چرا که اطلاعات مورد نیاز افراد، بیش از آن مقداری است که تقاضا می‌شود، ولی از نظر پنهان می‌ماند» (بابائی، 1382، 33-36).

اگر در گذشته کسانی بر این اعتقاد بودند که هر استفاده‌کننده، نیاز خود را به خوبی تشخیص می‌دهد و مسیر نیاز اطلاعاتی از پیدایش تا ارضا فرایندی ساده است، امروز نجات استفاده کنندگان از "گرداب اطلاعات" موضوعی نیست که بتوان بدان بی‌توجه ماند (بابائی، 1382، پ).

«از آنجا که مفهوم نیاز اطلاعاتی به روشنی مشخص نیست، سه مفهوم نیاز اطلاعاتی، استفاده از منابع اطلاعاتی و رفتار اطلاع‌یابی، اغلب در پژوهشها به جای یکدیگر بکار می‌روند. اکثر تحقیقات انجام شده درباره نیازهای اطلاعاتی در واقع مطالعه استفاده از منابع اطلاعاتی بوده است؛ اما همواره باید توجه داشت که بررسی نیازهای اطلاعاتی درصدد یافتن جواب‌هایی برای سوالات زیر است:

- چه اطلاعاتی مورد نیاز فرد یا گروه است؟
- آیا فرد یا گروه مورد مطالعه به نیاز اطلاعاتی خویش آگاهی دارند؟

- عوامل موثر بر جریان ایجاد نیازها کدامند؟» (صفری راد، 1379، 2).

در عصر تکنولوژی اطلاعات، علاوه بر منابع اطلاعاتی سنتی نظیر کتاب و مجلات چاپی، به منابع اطلاعاتی الکترونیکی نیز دسترسی داریم. برای پاسخگویی به نیازهای اطلاعاتی دانشجویان، بویژه دانشجویان دوره-های تحصیلات تکمیلی، علاوه بر منابع اطلاعاتی سنتی ناچار به بهره گیری از منابع اطلاعاتی الکترونیکی نیز هستیم. در این راستا مسوولان آموزش عالی، اقدام به خرید پایگاههای اطلاعاتی و مجلات الکترونیکی نموده اند تا دانشجویان بتوانند به منابع اطلاعاتی مورد نیازشان به سرعت دسترسی پیدا کنند. در کشور ما با توجه به رتبه دانشگاهها، پایگاههای اطلاعاتی خاصی توسط هر دانشگاه تهیه می شود. این پایگاهها بیشتر مورد استفاده اعضاء هیأت علمی و دانشجویان دورههای تحصیلات تکمیلی قرار می گیرد، در واقع این دو قشر کاربران واقعی این منابع هستند.

با توجه به نیاز دانشگاه ها و مراکز تحقیقاتی به منابع اطلاعاتی و همچنین افزایش دوره های کارشناسی ارشد و دکترا، دسترسی به منابع علمی و اطلاعات معتبر و روزآمد از نیازهای اساسی اساتید، محققان و دانشجویان به شمار می رود (جوکار و ذولفعلی نژاد، 1383، 115-116).

امروزه مقدار زیادی از داده های تحقیق و منابع مرجع به شکل الکترونیکی وبه صورت پیوسته¹ و در کتابخانه های دیجیتال قابل دسترس هستند. تعداد زیادی از کتابخانه های سنتی مشهور به دلیل استفاده گسترده از رسانه های الکترونیکی و پایگاه های اطلاعاتی پیوسته در حال از بین رفتن هستند (راماسش و ونکاتش، 1387، 230). با افزایش رشد منابع الکترونیکی و پایگاه های اطلاعاتی مسوولیت کتابخانه ها و مراکز اطلاع رسانی در انتخاب این فناوری ها، بسیار سخت و پیچیده شده است. برخلاف آنچه دیگران می-پندارند انتخاب پایگاه های اطلاعاتی هرگز کار ساده ای نیست. هرچه که از لحاظ زمانی به پیش می رویم با افزایش هزینه های اشتراک سالیانه و نیازهای اطلاعاتی متغیر، فرایند انتخاب دشوارتر می شود، بنابراین کتابخانه ها و مراکز اطلاع رسانی باید معیارهای مناسبی برای انتخاب این منابع اطلاعاتی اتخاذ نمایند، در غیر اینصورت با خطر از دست دادن بودجه و عدم رضایت استفاده کنندگان مواجه خواهند شد. بنابراین سنجش نیاز استفاده کنندگان و آگاهی از وضعیت موجود سازمان (دانشگاه) می تواند مسوولین را در تعیین معیارهای دقیق و مناسب جهت انتخاب این نوع از منابع اطلاعاتی یاری نماید.

در حال حاضر پایگاه های اطلاعاتی به عنوان یکی از منابع اطلاعات علمی، امکان دسترسی به اطلاعات کیفی را با سرعت و دقت فراهم کرده اند. بنابراین انتخاب مناسب آنها با توجه به نیازهای اطلاعاتی جامعه استفاده کننده ضروری به نظر می رسد (اسدی و شریفی، 1385).

¹. On-line